

ELWIRA WARDA* – LUBLIN

**ANTONI GĄSIOROWSKI
– DRUKARZ I WYDAWCA Z JOHANNISBURGA
W PRUSACH WSCHODNICH**

W XIX wieku nastąpił szybki rozwój piśmiennictwa. Wraz z rozwojem przemysłu i wynalezieniem nowych surowców do produkcji papieru, można było otrzymywać go zdecydowanie więcej i taniej. Książka, nieodłączny element życia kulturalnego, stała się bardziej dostępnym towarem i dzięki temu docierała nie tylko do wyższych warstw społeczeństwa, lecz mogła być czytana również przez coraz szersze grupy ludności, nie wyłączając chłopów. Dystrybucja książek i czasopism na tak rozległym obszarze jak Prusy Wschodnie i Prusy Zachodnie, wymagała sprawnej organizacji i handlu księgarskiego. Drukarze i księgarze, którzy w znacznej części przybyli z innych regionów Niemiec, realizowali z powodzeniem to zadanie. Dzięki działalności księgarzy, sprowadzane lub wydawane na miejscu książki i czasopisma, dostępne były nie tylko w dużych ośrodkach, ale także w małych miasteczkach i osiedlach chłopskich.

Specjalne miejsce w systemie upowszechniania książki zajmowały wypożyczalnie i czytelnice, z których większość powstawała od lat 20. XIX wieku. W wielu wypadkach organizowane były przez samych księgarzy i traktowane jako forma reklamy własnego asortymentu, a także jako dodatkowe źródło dochodów. Płatne wypożyczalnie, często połączone z czytelnią, funkcjonowały prawie w każdym, nawet najmniejszym mieście i z reguły organizowali je osiadający tam księgarze. Druki, które przestały cieszyć się już zainteresowaniem czytelników, wystawiano na sprzedaż po obniżonej cenie. W większych miastach działało zazwyczaj kilka wypożyczalni i czytelnicy, które ze sobą konkurowały. Ich liczba od połowy XIX stulecia rosła w szybkim tempie. W Szczytnie (Ortelsburg) taką działalność prowadził Antoni Gąsiorowski.

Antoni Alojzy Gąsiorowski urodził się prawdopodobnie w Brodnicy w 1820 lub w połowie 1821 r., a zmarł około 1866 lub 1869 r.¹, albo też według niektórych

---

* Elwira Warda – mgr filozofii; starszy bibliotekarz w Bibliotece Uniwersyteckiej KUL; e-mail: warda@kul.pl

źródeł koło 1878 r.² Niewiele wiemy o jego pochodzeniu. Przypuszcza się, że zapewne kształcił się w miejskiej szkole brodnickiej³. Wiadomo, że po 1840 r. osiadł w Poznaniu i rozpoczął naukę w drukarni Walentego Stefańskiego⁴, początkowo jako uczeń, a następnie jako czeladnik-zecer. Jego specjalnością było drzeworytnictwo. W 1845 r. na druczku *Gross ist Gott in Seinen Heiligen. Eine Contraversschrift auf das Glaubensbekenntniss der sich nennenden Apostolischen Gemeinde (?) zu Schneidemühl. Den römisch-katholischen Frauen und Jungfrauen*, skierowanego przeciw ideom Jana Czernieckiego⁵, księdza, który wystąpił z Kościoła i stworzył sektę popieraną przez władze niemieckie, podpisał się jako ksylograf w Poznaniu. We wspomnianym ruchu religijnym Gąsiorowski widział narzędzie germanizacyjne. Z Poznania przeniósł się do Torunia jako czeladnik, gdzie pracował w drukarni Ernsta Lambecka⁶. Brał udział w przygotowaniach do powstania 1846 r. W nocy z 8 na 9 listopada 1845 r. policja pruska aresztowała A. Gąsiorowskiego wraz z kilkudziesięcioma osobami, po odkryciu spisku Stefańskiego. Prawdopodobnie został uwięziony w twierdzy grudziądzkiej, z której po paru miesiącach został uwolniony. Jego nazwisko figurowało w spisie świadków, a nie oskarżonych. W 1847 r. ponownie pracował u Ernsta Lambecka w Toruniu, gdyż wydał tam dwie książki religijno-patriotyczne: *Chowanę duchowną*

¹ Rok 1869 podaje *Słownik Biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla*, <http://www.genpol.com/module-subjects-viewpage-pageid-153.html>. (dostęp: 30.03.2018).

² K. Estreicher, *Bibliografia polska 1800-1880*, tom 2, Kraków 1874, s. 13 – Gąsiorowski występuje w dwóch niezależnych hasłach: *Alojzy, ksylograf w Brodnicy* oraz *Antoni, drukarz w Jenchborku*; *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 2 G-K, red. Z. Nowak, Gdańsk 1994, s. 28.

³ W. Chojnacki, *Wydawnictwo i drukarnia Antoniego Gąsiorowskiego na Mazurach*, „Rocznik Olsztyński”, 2 (1959) s. 47.

⁴ Stefański Walenty Maciej (1813-1877) – księgarz, drukarz i działacz polityczny. Kształcił się w Śródcie u franciszkanów-reformatów, następnie praktykował w drukarni E. Deckera w Poznaniu. W 1831 r. wziął udział w powstaniu listopadowym. Władze pruskie ukarały go za to więzieniem i konfiskatą majątku, a po amnestii skierowały do służby wojskowej, po odbyciu której powrócił do pracy w poznańskiej drukarni Deckera. Samodzielną działalność na rynku księgarskim rozpoczęła w 1838 r. W Poznaniu w 1840 r. otworzył drukarnię. Wydawał pismo gospodarczo-społeczne „Postęp”, miesięcznik „Obrona prawdy” o tematyce religijnej i literackiej, „Wielkopolanin” i inne. Działał w Związku Plebejuszy. Był jednym z organizatorów Ligi Polskiej. W 1851 r. władze pruskie zamknęły jego drukarnię.

⁵ J. Czerniecki (1813-1893) – duchowny niemiecki polskiego pochodzenia. Za jedyne źródło wiary uznawał Pismo Święte i w 1844 r. sformułował własne wyznanie wiary. Odrzucał prymat papieża, kult świętych oraz beatyfikację. Sprzeciwiał się celibatowi, spowiedzi usznej, obowiązkowym postom i odpustom. Do liturgii swojej gminy wyznaniowej wprowadził język narodowy oraz komunie pod dwiema postaciami.

⁶ Lambeck Ernst Georg Maximilian (1814-1892) – księgarz i drukarz pochodzenia niemieckiego. Od 1840 r. w Toruniu prowadził księgarnię z wypożyczalnią książek, a od 1842 r. drukarnię. Lambeck wydawał podręczniki do nauki języka polskiego, literaturę dla dzieci, powieści, „Kalendarz ewangelicko-polski dla Mazur, Szląska i dla Kaszubów”, a także czasopisma i kalendarze w języku niemieckim. Przy drukarni w 1845 r. uruchomił zakład litograficzny. W 1858 r. wydał pierwsze na ziemiach polskich, nieocenzurowane wydanie *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza.

i *Katolika prawdziwego*⁷. W sierpniu powrócił do Brodnicy ze skromną drukarenką, którą najprawdopodobniej otrzymał od Lambecka na dogodnych warunkach kredytowych⁸ i 15 dni później wydał pierwszy i jedyny numer pisemka „Bigos Wszechnica Polska”⁹. Do wybuchu Rewolucji Marcowej¹⁰ wydawał tylko druki akcydensowe, a potem różne pisma ulotne: polskie i niemieckie, m.in. *Kilka słów jeszcze o oczynszowaniu włościan w Królestwie Polskim* oraz *Kilka uwag nad zadaniami racjonalnej polityki narodowej w chwili obecnej. Ludziom dobrej woli*. Wiosna Ludów sprawiła, że A. Gąsiorowski zaangażował się w sprawy narodowe. W dniu 1 czerwca 1848 r. przeniósł swoją drukarnię do Szczytna (Ortelsburg) w Prusach Wschodnich, gdzie już od 1 lipca redagował i zaczął wydawać miejscowy tygodnik powiatowy „Kreis-Blatt des Königl. Preuss. Landratsamtes Ortelsburg”, który od 1840 r. wychodził jako wydawnictwo Karla Henricha Haricha w Olsztynku¹¹. Następnie A. Gąsiorowski założył księgarnię, w której oprócz polskich książek i kalendarzy, sprzedawał artykuły piśmienne, drogeryjne i perfumeryjne. Na początku 1849 r. zorganizował wypożyczalnię książek. W gazetach reklamował swoje usługi jako ksylograf¹². Sporządzał drzeworyty do winiety i ilustracji własnych wydawnictw, sygnowanych „A.G.”, a ponadto wykonywał klocki drzeworytnicze na zamówienie innych drukarni. Zaczął wydawać dwa razy w tygodniu „Ortelsburger Anzeiger für Stadt und Land”, który wychodził do końca 1848 r. w języku niemieckim, jako organ miejscowego klubu demokratycznego. W sierpniu powstał w Szczytnie (Ortelsburg) demokratyczny Klub Konstytucyjny, pod przewodnictwem prezesa sądu powiatowego, Scheinerta, którego aktywnym współzałożycielem i sekretarzem zapewne był A. Gąsiorowski. Planował on wydawanie pisma w języku polskim „Przyjaciół Mazurów, albo Gazeta Mazursko-polska”¹³. W grudniu 1848 r. rozpoczął druk pierwszej książki w Szczytnie z ramienia miejscowego Towarzystwa Chrześcijańskiego, tzw. *gromadkarzy*. Była to *Ewangelicka domowa postylia* J. Gossnera. Druk ukończył już inny

⁷ Chojnacki, *Wydawnictwo i drukarnia Antoniego Gąsiorowskiego na Mazurach*, s. 49.

⁸ Tamże, s. 49.

⁹ Tamże, s. 48.

¹⁰ Rewolucja Marcowa 1848 r. stała się początkiem Wiosny Ludów w Niemczech.

¹¹ Herich Karl Heinrich (? – 1873) – drukarz, księgarz i wydawca. W 1831 r. założył w Morągu drukarnię i księgarnię, rok później w Olsztynku i Lidzbarku Warmińskim oraz drukarnię w Olsztynie w 1841 r. Wydawał tu *Allensteiner Kreisblatt* i teksty w języku polskim. Oprócz drukarni prowadził księgarnię i wypożyczalnię książek oraz skład z artykułami piśmiennymi. Na zamówienie Kurii Biskupiej we Fromborku drukował książki religijne.

¹² Np.: w *Königsberger Hartungsche Zeitung* (nr 204 z 1 sierpnia 1848 r., s. 1128): *Den Herren Buchhändler und Buch Druckerem besitzernempfehltsichzur Anfertigung von Holzschnitten aller Art., als: Vignetten, Plakatt- und Zierschriften, mit dem Versprechenschneller Ausführung der Aufträge und billiger Preise.* A. Gąsiorowski. *Buchdrucker und Xylograph zu Ortelsburg.* (Księgarz i obecnie właściciel drukarni sporządza we wszelkiego rodzaju drzeworytnictwie zarówno: winiety, afisze z pismem ozdobnym, dotrzymuje terminów realizacji zleceń po niskich cenach. A. Gąsiorowski drukarz i drzeworytnik z Ortelsburga).

¹³ Poczyniono już przedpłaty na „Przyjaciół Mazurów”, jednakże nieznanne trudności sprawiły, że druk nie doszedł do skutku i w grudniu 1848 r. Gąsiorowski zmuszony był zwrócić pieniądze.

wydawca – J.E. Jaenike¹⁴ w dniu 1 maja 1852 r. W pierwszym roku swojej działalności drukarnia A. Gąsiorowskiego wykonywała druki akcydensowe, co najwyżej pisma ulotne, np. polsko-niemieckie: *Wiadomości od deputowanego Rychtera o podziale gruntów królewskich*¹⁵.

Wiosna Ludów (1848-1849) przyniosła Mazurom istotny przełom w zakresie czasopiśmiennictwa. W Prusach Wschodnich pojawiały się periodyki, które szybko znikwały z rynku wydawniczego. Ostatnie, ale najważniejsze polskojęzyczne pismo epoki Wiosny Ludów, ujrzało światło dzienne właśnie dzięki A. Gąsiorowskiemu. Okazowy numer dwujęzycznego „Kurka Mazurskiego – Der Masurische Hahn” wyszedł w kwietniu 1849 r., pod redakcją emerytowanego pastora Johanna Salomona Gethzuna¹⁶. Zadaniem tego pisma miało być „wzbudzenie i bronienie narodowości polskiej w Prusach Wschodnich”. Jako tygodnik „Kurek Mazurski” zaczął ukazywać się regularnie od maja 1849 r. Według ulotki reklamującej, główną treścią tygodnika w części polskiej miało być:

1. Umieszczanie krótkich ustępów z historii polskiej i rozpraw o zasadach polsko-demokratycznych.
2. Obgląd polityczny, który najnowsze wiadomości, szczególnie z krajów słowiańskich przynosi.
3. Krótkie powieści ludowe, poezyje itd.¹⁷

Główna treść części niemieckiej to:

1. Bronienie sprawy polskiej wobec germanizmu.
2. Rozszerzanie zasad demokratycznych sprawie polskiej przyjaznych.
3. Wiadomości bieżące¹⁸.

Przedstawiony program Antoni Gąsiorowski realizował, przynajmniej w dwóch pierwszych, zachowanych do dzisiaj, numerach pierwszego rocznika. W części polskojęzycznej krytykował rozbiory Polski, uzasadniał prawa Polski do Prus Wschodnich i Zachodnich. W części niemieckiej przedrukował artykuł o powstaniu wielkopolskim napisany w pozytywnym dla Polaków tonie. A. Gąsiorowski uzyskał formalne poparcie Ligi Polskiej¹⁹, ale pismo ukazywało się w nakła-

¹⁴ Jaenike Jan Edward (1816-1863) – drukarz, księgarz, wydawca.

¹⁵ Chojnacki, *Wydawnictwo i drukarnia Antoniego Gąsiorowskiego na Mazurach*, s. 50.

¹⁶ Getzuhn Johann Salomon (1786 – po 1849) – ksiądz ewangelicki, wydawca.

¹⁷ Tamże, s. 53.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Po upadku powstania w Wielkopolsce, działacze polscy z posłami z zaboru pruskiego, spotkali się na zebraniu 25 czerwca 1848 r. w Berlinie, w czasie którego założyli Ligę Narodową Polską, zwaną w skrócie Ligą Narodową. Na jej czele stanął hr. August Cieszkowski – filozof, ekonomista i polityk. Liga swoim działaniem miała objąć całą dzielnicę pruską, z siedzibą Dyrekcji Głównej w Poznaniu. Podlegała jej Rada Prowincjonalna Prus Polskich (czyli Zachodnich), posiadająca dużą samodzielność. Dzieliła się ona na ligi powiatowe, a te na obwodowe, obejmujące teren parafii lub wsi. Na czele lig powiatowych stało ziemiaństwo oraz duchowieństwo. W ligach obwodowych dużą rolę odgrywali nauczyciele, którzy w ponad połowie kół pełnili funkcje sekretarzy lub skarbników. W Lidze Polskiej spory był udział księży, również niemieckich, ponieważ statut Ligi dopuszczał także osoby, które uznawały jej cele. Zasada ta dotyczyła także Żydów. Organem ideologicznym Ligi Polskiej w Prusach Zachodnich była „Szkoła Narodowa”. Liga zmierzała do scalenia

dzie tylko 200 egzemplarzy, z czego w Wielkopolsce i na Pomorzu rozchodziło się w kilkudziesięciu sztukach. Z powodu nikłego zainteresowania pismem, w listopadzie 1849 r. wydawanie „Kurka Mazurskiego” zostało zawieszono.

O ówczesnym polskim nastawieniu patriotycznym A. Gąsiorowskiego świadczą jego odezwy z „Kurka Mazurskiego” przedrukowane w 1849 r. w numerach 10 i 28 chełmińskiej „Szkoły Narodowej”, jako *Odezwa Kurka Mazurskiego*:

Głos „Kurka Mazurskiego” do tych, którzy prawdziwie sobie życzą narodowość polską nie tylko utrzymać, ale podźwignąć.

Zdaje mi się, iż nie powinno być dla prawego Polaka rzeczą obojętną patrzeć oziębłe na zagadkę ostatka pozostałej pamiętki po sławnych przodkach jego. Cóż bowiem dziś pozostało z owej nieporównanej chwały niegdyś najświetniejszego i największego narodu w świecie? Słaby cień tylko, odbijający się w obyczajach i języku. Lecz gdyby i te w zagładę pójść miały, wtenczas można wyrzec owe pamiętne słowa sławnego bohatera Kościuszki: „Koniec Polski” (według historycznych badań Kościuszko słów tych nigdy nie wypowiedział, zostały one po prostu zmyślane przez niemieckiego dziennikarza, który je pierwszy podał do wiadomości). A któryż potomek owych szczytnych szczepów mógłby na wspomnienie takowe być obojętnym?

A jednak tak jest, bo tutaj na Mazurach, gdzie przeszło 200 000 dusz językiem polskim mówi, żywioł polskości nieprzyjazny od dnia do dnia się rozpościera i górę bierze. A jak rzadko zjawi się mąż taki, jak śp. Gizewiusz, który mając siły po temu, występuje śmiało w szranki ku obronie narodowości polskiej. Alboż to tu już nie Polska? Mniemam, iż każdy Polak to przyzna, że tam gdzie język polski, tam też i Polska, a chcąc dla dobra Polski się przysłużyć, trzeba więc dla całej Polski nieść pomoc, aby ją podźwignąć, a szczególnie tam pomagać, gdzie można z pożytkiem dla ogółu i gdzie potrzeba największa tego wymaga. Tu plemię lackie, bez nauczycieli, bez książek, samo sobie oddane, stało się ślepym narzędziem nieprzyjaznego a światlejszego pokolenia. Walczono z nim wprawdzie już od wieków, a nie można go wygładzić, bo ono zachowało przynajmniej język swój macierzysty.

Przeznaczeniem moim jest żyć dla Polski i dla niej pracować, lecz czując ważność całą zamiaru takowego, czuję z boleścią oraz i niedołężność moją; widzę w niezbyt dalekiej przyszłości niechybną śmierć. Upraszam zatem o popieranie zamiaru mojego, czy też przez nadesłanie stosownych jakich artykułów polskich. [...]

Antoni Gąsiorowski, redaktor „Kurka Mazurskiego”

W Jańsborku²⁰ nad granicą polską²¹.

poszczególnych klas i warstw społeczeństwa polskiego w jeden naród, zorganizowany na zasadach demokratycznych, do których miano dochodzić drogą reform. Należy podkreślić zasługi Ligi w podniesieniu sprawy polskiej na Mazurach przed opinią publiczną, m.in. przez udzielenie pomocy finansowej dwujęzycznemu „Kurkowi Mazurskiemu”, redagowanemu przez A. Gąsiorowskiego. Zastanawiano się także nad możliwością założenia w Szczytnie koła Ligi Polskiej. „Dziennik Polski” Karola Libelta pisał, że Liga Polska chciała objąć opieką lud polski w Prusach Wschodnich.

²⁰ Pisz – miasto w województwie warmińsko-mazurskim; dawniej Jańsbork albo Jansbork, niem. Johannisburg.

²¹ Tekst, w: *Mazury i Warmia 1800-1870: wybór źródeł*, oprac. W. Chojnacki, Wrocław 1959, s. 254-255; *Odezwa*, „Szkoła Narodowa”, R. II, 11 X 1849, nr 28, s. 250.

W latach 1849-1851 A. Gąsiorowski często ogłaszał w szczycieńskim tygodniku powiatowym „Kreis-Blatt des Königl. Preuss. Landratsamtes Ortelsburg”, że ma na składzie *polskie kalendarze*. Zapewne był to wychodzący w Elku *Kalendarz Królewsko-Pruski* W. Mencla i w Gąbinie *Kalendarz* J.E. Lemkego, opracowany przez M. Giersza²². Na początku 1849 r. Gąsiorowski otworzył wypożyczalnię książek i w 35 numerze tygodnika „Kreis-Blatt des Königl. Preuss. Landratsamtes Ortelsburg” (marzec), zamieścił w dziale *Obwieszczenie* w języku polskim i niemieckim ogłoszenie, w którym domagał się swobód demokratycznych, za co miał potem nieprzyjemności od starosty.

W czerwcu 1849 r. A. Gąsiorowski przeniósł księgarnię do Pisz (Johannisburg) i założył tam główną drukarnię, gdzie „Kurek Mazurski” ukazywał się do 1850 r. W Szczytnie zostawił natomiast oddział dla wydawania tygodnika powiatowego. We wrześniu rozesłał do różnych polskich pism odezwę świadczącą o jego polskim nastawieniu, którą zamieściła tylko chełmińska „Szkoła Narodowa”²³. Od 3 stycznia 1850 r. wychodzi w Pizzu u Gąsiorowskiego, pod redakcją nauczyciela C.R. Conradiego z Niedźwiedzich niemiecki tygodnik demokratyczny „Der Wächter in Masuren”, „reprezentujący sprawę demokracji ze stanowczością i bez bojaźni” („Neue Königsberger Zeitung” nr 303 23 grudzień 1849 r. s. 1333). Ukazało się tylko cztery numery tego pisma. Pod koniec stycznia Antoni Gąsiorowski przeszedł na stronę dotychczasowych przeciwników, nie tylko z powodu urażonej ambicji, ale również spraw rodzinnych. Ponieważ zamierzał rozwiść się z żoną, a był katolikiem, postanowił przejść do kościoła ewangelickiego²⁴. Najprawdopodobniej jego druga żona była Niemką, wyznania ewangelickiego. W tym czasie dokonała się zmiana jego orientacji politycznej na lojalizm wobec państwa pruskiego i wrogość w stosunku do sprawy polskiej. W dniu 12 lutego 1850 r. wznowił wydawanie „Kurka Mazurskiego”. Jednak wprowadzenie nowego prawa prasowego²⁵ 1 kwietnia 1850 r. uniemożliwiło mu dalsze wydawanie tygodnika.

W październiku 1851 r. Gąsiorowski zdecydował się sprzedać drukarnię w Szczytnie J.E. Jaenikemu. W dniu 10 października ukazał się ostatni, 39 numer tygodnika „Kreis-Blatt des Königl. Preuss. Landratsamtes Ortelsburg”, drukowany przez Gąsiorowskiego, zaś 24 października pierwszy, 40 numer, drukowany przez J.E. Jaenikego. Od tego czasu działalność wydawnicza A. Gąsiorowskiego związana była głównie z Piszem. W Johannisburgu wydawał inny niemiecki tygodnik powiatowy „Johannisburger Kreisblatt”.

²² Chojnacki, *Wydawnictwo i drukarnia Antoniego Gąsiorowskiego na Mazurach*, s. 66.

²³ „Szkoła Narodowa”, nr 28 z 11.10.1849, s. 250.

²⁴ „Gwiazdka Cieszyńska”, nr 10, 5 marzec 1864, s. 80.

²⁵ Ustawa o stowarzyszeniach z 11 marca 1850 r. zabraniała łączenia się towarzystwom politycznym. To postanowienie podcięło byt Ligi Polskiej, której siłą był właśnie związek lig obwodowych i powiatowych. Pozbawione łączności, w krótkim czasie ligi upadły. Dnia 5 czerwca 1850 r. ministerstwo ogłosiło nową ustawę prasową, ograniczającą wolność druku. Wszystkie gazety polityczne i inne pisma miały złożyć kaucję – co najmniej tysiąc talarów – która po trzykrotnym ukaraniu wydawcy lub redaktora przepadałaby na rzecz rządu.

W drukarni Gąsiorowskiego w 1852 r. gromadkarz Jan Bądzio²⁶, gospodarz w Małych Szczechach koło Pisz, wydał własnym kosztem *Czytania nabożne ku chwale Boga. Książka dla ludu*. W 1853 r. pastor G. Schulz wydał *Pasję, czyli historię o męce, śmierci i pogrzebie Pana naszego Jezusa Chrystusa*²⁷. W tym samym roku Gąsiorowski wydał własny kalendarz *Prawdziwy Prusak, ewangelicki, religijno-patriotyczny kalendarz narodowy na rok 1854*, z informacją na odwrotnej stronie karty tytułowej, że był przeznaczony „dla królewsko-pruskich prowincji Wschodnich i Zachodnich Prus, W. X. Poznańskiego i Śląska”. Każdy tom drukowany szwabachą składał się z właściwego kalendarium i spisu jarmarków oraz z *Rocznika do Kalendarza ewangelickiego*, dedykowanego „Wszystkim prawdziwym Prusakom polsko-ewangelickim”. W artykule wstępnym do rocznika 5 z 1858 r. *Do łaskawych względnych dobrodziejów, przyjacieli i czytelników* Gąsiorowski pisze: „Już od samego początku wydania tego kalendarza jedynym i głównym celem wydawcy było uświadamianie ewangelików polsko-pruskich”²⁸. W dalszej części artykułu autor przestrzegał przed kupowaniem wydawnictw z drukarni jasnogórskiej w Częstochowie. Tymczasem sam A. Gąsiorowski przedrukowywał niektóre z nich i oddawał na sprzedaż podczas jarmarków w Świętej Lipce²⁹. Kalendarz stanowił mieszaninę artykułów i utworów religijnych z politycznymi, z przewagą tych ostatnich. Pomimo wpajania czytelnikom, że język niemiecki jest czymś lepszym od polskiego, w roczniku 1865 zamieścił korespondencję z Cieszyńskiego, będącą w sprzeczności z jego dotychczasowymi wywodami: „Z tej przyczyny śmiało rzec można, że przetrzymywanie polskiej młodzieży do nauki języka niemieckiego jest największą zawadą i przeszkodą podniesienia się ogółu ludu polskiego na wyższy stopień oświaty i doskonałości umysłowej”. Podobnie jak w „Prawdziwym Ewangeliku Polskim”, tak i tutaj, powiastki historyczne z dziejów Polski dobrane zostały w celu zdyskredytowania jej w oczach czytelników, czego przykładem może być zamieszczony w Kalendarzu na rok 1859 artykuł *Męczeństwo ewangelików pruskich na Mazurach, dla wiary św. ucierpieniem przez Tatarów krymskich w roku 1656*. Filogermanizm i wiernopoddańczość obrazują w kalendarzu artykuły okolicznościowe z okazji rocznicy urodzin różnych królów pruskich, sławnych bitew, a przede wszystkim grafomańskie poematy, wśród których wyróżnia się *Modlitwa dla patriotów pruskich*, zaczynająca się od słów „Boże, coś Prusy przez nieliczne wieki”. W kalendarzu znalazło się wiele przedruków z książek i czasopism wydawanych

²⁶ Jan Bądzio – bibliofil, ludowy poeta mazurski.

²⁷ Drugie wydanie 1858 r.

²⁸ „Przegląd Poznański”, rok 15, 1859 s. 157.

²⁹ Święta Lipka (niem. Heiligelinde) – wieś położona w województwie warmińsko-mazurskim. Znajduje się tutaj jedno z bardziej znanych w Polsce sanktuariów maryjnych. Początki kultu Matki Boskiej sięgają XIV w. Najstarszą udokumentowaną informacją o Świętej Lipce jest zapis z 1473 r. w aktach kapituły płockiej informujący, że ludzie chodzą na odpusty do Prus. Pod koniec XV w. do Świętej Lipki przybywały liczne pielgrzymki. Przybył tu także Albrecht Hohenzollern, ostatni Wielki Mistrz Krzyżacki w Prusach Zakonnych. Do sanktuarium pielgrzymował król Jan Kazimierz, późniejszy król Jan Kazimierz II Waza. Do Świętej Lipki przybywali pielgrzymi nie tylko z Warmii, lecz również z odległej Warszawy, Wilna czy Lwowa.

w Polsce, zwłaszcza powiastek umoralniających i utworów wierszowanych. Częste są przedruki poezji i prozy ulubionego poety A. Gąsiorowskiego, Jana Kochanowskiego. Niezwykle rzadko drukowano w kalendarzu miejscowych poetów, przeważnie anonimowych, jak np. w kalendarzu na rok 1867 – pieśń o bitwie pod Koeniggrätz, przetłumaczoną przez pastora Schulza. Pierwsze roczniki „Prawdziwego Prusaka” ukazywały się w nakładzie 500 egzemplarzy, ale już rocznika 1859 sprzedano blisko 3.000. Od 1860 r. liczba czytelników systematycznie malała, czego prawdopodobną przyczyną był *Kalendarz Królewsko-Pruski* M. Giersza. Z powodu kryzysu, jakie przeżywało wydawnictwo Gąsiorowskiego, od rocznika 9 z 1862 r., kalendarz wydawany był nakładem i drukiem Ernsta Lambecka w Toruniu. Ostatni rocznik sygnowany nazwiskiem A. Gąsiorowskiego jako wydawcy ukazał się na rok 1869. Dwa ostatnie roczniki na lata 1870 i 1871 ukazały się pod zmienionym tytułem: „Ewangelicki Kalendarz Narodowy” z zachowaniem (pomyłonej) numeracji roczników. Wraz z tytułem zniknęły w nich wszelkie hasła filopruskie, zarówno na stronach poprzedzających kartę tytułową, jak i w treści roczników.

Dnia 15 października 1853 r. ukazał się „Ewangelicki Tygodnik Gminny”, który pojawiał się co sobotę, a osiągnięty dochód miał być przeznaczony na rzecz domu sierot z Mazur. Proboszcz piski Gotfryd Schulz³⁰ powołał w Johannsburgu towarzystwo dla założenia tego sierocińca. Tygodnik przestał jednak ukazywać się z początkiem 1854 r.

W 1854 r. Wilhelm Michalczyk z Łysoniów³¹ „zebrał z różnych starych ksiąg starożytnych i dał wydrukować” w drukarni u Gąsiorowskiego *Ewangelię Nikodema, albo krótką wiadomość o żywocie Odkupiciela naszego Pana Jezusa*³². Gąsiorowski wydał opracowaną przez siebie książkę *Marcin Luter, doktor słowa Bo-*

³⁰ Schulz (Schultz) Gotfryd (1792-1867) – kaznodzieja ewangelicki.

³¹ Wilhelm Michalczyk z Łysoniów – chłop bibliofil, gromadkarz i korespondent „Gazety Łęckiej”. W 1854 r. wydał własnym sumptem *Ewangelię Nikodema*. Książka ta swego czasu była bardzo popularna na Mazurach. Do 1874 r. Gąsiorowski drukował ją pięć razy, a następnych sześć wydań – Carl Edward Salewski w Ostródzie.

³² W. Chojnacki, *Bibliografia polskich druków ewangelickich Ziem Zachodnich i Północnych 1530-1959*, Warszawa 1966, s. 49: [558] *Ewangelia Nikodema, albo krótka wiadomość o żywocie Odkupiciela naszego Pana Jezusa Chrystusa, którą napisał Nikodem Ksiądz Żydowski, jak on sam był widział i doświadczył, gdyż był nie tylko Rabinem i nauczycielem Żydowskim, ale oraz tajemnym uczniem Jezusowym. Tudzież wiele innych ważnych Powieści, zdarzeń i nabożnych pieśni. Zebrał z różnych ksiąg starożytnych i dał wydrukować Wylhelm Michalczyk*. 1854. Drukował A. Gąsiorowski w Jansborku. 8 ss. 80, got.

Tyt. oryg.: *Evangelium Nicodemi oder historischer Bericht von dem Leben Jesu Christi, welches Nicodemus, ein Rabbi und Cherster der Juden, beschrieben...* – Wyd. 2 ukazało się pod tytułem zmienionym: *Prawdziwa Historya o bolesney męce i śmierci, o cudownym zmartwychpowstaniu i wniebowstąpieniu Odkupiciela i Pana naszego Jezusa Chrystusa, tudzież inne nabożne i ciekawe czytania jako to: listy i świadectwa o Panu Jezusie – o zburzonym piekle – o drzewie krzyża ś., z kąd pochodzi i z kąd jesy wzięte – o ucieczce Maryi i Józefa z Jezusem do Egiptu – o Pilacie – O Judaszu Iszkaryocie – o wiecznym żydzie – o bardzo strasznych plagach żydowskich – o sądzie ostatnim: (o Antychrystcie, o sądnym czyli ostatecznym dniu i o końcu świata) it.d. - it.d. jako też i różne pieśni nabożne. Dla użytku i zbudowaniu bogoboynych Chrześcian prawowiernych zebrał z różnych ksiąg*

żego reformator wiary s. ewangelickiej.³³ W tym roku ukazał się jeszcze *Okropny koniec życia Pilata Pontskiego*. A. Gąsiorowski wydał również, przyczyniając się do duchowej germanizacji Mazurów: *Wybór 20-tu pieśni prusko-patriotycznych dla żołnierzy i dla szkół narodowych. Poszyt I* oraz *Żołnierza pruskiego. Wiadomości potrzebne dla każdego żołnierza pruskiego, który chwile wolne od służby wojskowej pożytecznie i przyjemnie dla wydoskonalenia swego chce obrócić*.

W 1855 r. spod pras drukarni Gąsiorowskiego wychodzą podręczniki do nauki religii autorstwa A.E. Preussa³⁴: *Biblijne historie podług czasowego porządku i wewnętrznego związku z stosownymi przypowieściami dla szkół i familii* oraz *Książka do uczenia się biblijnych historii dla szkół elementarnych*³⁵. W tym samym roku ukazuje się broszura o charakterze moralizatorskim *Wójt Bogumił w Nowej wsi. Zwierciadło urzędu i żywota dla wójtów chrześcijańskich, jako też i dla wszystkich gospodarzy* F. Liebertruda. Dnia 23 września 1855 r. Gąsiorowski wraz z Schulzem wydają pismo *Polsko-Ewangelicki Posel Kościelny*, które było próbą reaktywacji *Ewangelickiego Tygodnika Gminnego*, który zaprzestano wydawać z początkiem 1854 r.

W latach 1857-1859 A. Gąsiorowski wydrukował najwięcej tytułów książkowych: podręcznik szkolny *Nowe polskie systematyczno-kaligraficzne szkolne wzory do pisania, z uwzględnieniem 3 pruskich regulatywów*, podręcznik do nauki religii *Dwa razy czterdzieści i ośm biblijnych historii*, C.L. Woikego³⁶, książkę religijną autorstwa Tomasza à Kempis *O naśladowaniu Jezusa Chrystusa*³⁷. Ukazał się również numer okazowy „Gospodarza Mazurskiego”, pisma dla chłopów, które Gąsiorowski dołączył jako dodatek do tygodników powiatowych. W tym okresie wydawał także pomniejsze druki o charakterze informacyjnym, np. *Regulamin szkolny dla szkół elementarnych prowincji pruskiej z dnia 11 Grudnia 1845...*, *Regulamin, czyli przepisy o podejmowaniu w kwaterach rekrutów, rezerwistów, landwerzystów i inwalidów podczas powołania i rozpuszczenia; Nowa waga pruska*³⁸ czy R. Beyera *O hodowaniu chmielu*. Opracował i przygotował do druku

starożytnych i dał wydrukować Wylhelm Michalczyk, Johannsburg, 1855. Nakładem i drukiem Antoniego Gąsiorowskiego. 8 ss. 80, got. (Cena: 6 trojaków), s. 156.

³³ Drugie wydanie w 1861 r.

³⁴ Preuss August Eduard (1801-1839) – pisarz niemiecki. W wieku 16 lat ukończył prestiżowe gimnazjum Collegium Fridericianum w Królewcu. Studiował teologię na Uniwersytecie Królewskim. Jeszcze przed ukończeniem studiów został asystentem nauczyciela w królewskim sierocińcu, założonym w 1701 r. przez Fryderyka I w Królewcu-Sackheimer Tor. W 1829 r. został jego dyrektorem. Instytut obejmował seminarium nauczycielskie, szkołę dla chłopców, instytut przygotowawczy i szkołę ćwiczeń.

³⁵ Drugie wydanie w 1863 r.

³⁶ Kolejne wydania miały miejsce w Toruniu w latach: 1858, 1860 i 1872.

³⁷ Tomasz (z Kempis), *O naśladowaniu Jezusa Chrystusa podług niemieckiego tłumaczenia lipskiego Krehla przekład dokonany [przez Antoniego Gąsiorowskiego]*. Johannsburg [Pisz], w: W. Chojnacki, *Uzupełnienie do wykazu polskich druków na Warmii ks. J. Obląka*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1 (1957) s. 90.

³⁸ Chojnacki, *Bibliografia polskich druków ewangelickich Ziem Zachodnich i Północnych 1530-1959*, s. 138: *Nowa Waga Pruska*. Nakładem i Drukiem Antoniego Gąsiorowskiego w Johannsburgu [ok 1858]. 8 got.

Ewangielie i lekcje na niedziele całego roku dla użytku rodziny chrześcijańskich ewangelickich i dla szkół prusko-polskich. Jako autor wydawał również podręczniki szkolne: *Elementarz polski, zawierający w sobie pierwsze początki czytania i pisania dla pruskich elementarnych szkół narodowych*, także *Nowy elementarz polski...* oraz *Opis krótki Królestwa Pruskiego i wyciąg z najważniejszych dziejów z dodatkiem 12 pruskich pieśni narodowych dla szkół elementarnych.* Wydał również broszurę o charakterze moralizatorskim *Złote abecadło dla młodych i starych wszystkich stanów. Ważne reguły bogobojnego życia chrześcijańskiego, wierszami, w porządku alfabetycznym ułożonymi* F. Liebertruda, z literatury humorystycznej *Uryjana, długonosa, największego łgarza w świecie* i o treści religijnej *Wianek pieśni nabożnych*, a także antykatolicką wierszowaną *Odezwę pewnej osoby do tych, którzy ją krótko przed jej śmiercią przymusili do przystania na wiarę rzymsko-katolicką.* Najważniejszym i najcenniejszym wydawnictwem religijnym, przygotowanym przez A. Gąsiorowskiego był wydany w 1859 r. *Psalterz Dawidów Jana Kochanowskiego. Podług Przemyślskiego (s) wydania Kazimierza Józefa Turowskiego*³⁹.

A. Gąsiorowski w swojej drukarni wydał podręcznik szkolny *Nowy elementarz niemiecko-polski, zawierający pierwsze początki niemieckiego i polskiego mówienia, czytania i pisania* oraz książkę o treści religijnej *Pieśń o N. P. Maryi w obrazie Leżajskim cudami słynącej.* Wykaz książek wydanych przez Gąsiorowskiego przedrukował *Nadwiślanin* nr 16, 17 i 19 z 1859 r. Wykaz ten zawierał 37 polskich książek drukowanych gotykiem (szwabachą) oraz 14 książek tłoczonych czcionką łacińską. Te ostatnie Gąsiorowski drukował jedynie z chęci zysku. W dniu 1 marca 1859 r. (z datą 1 kwietnia) ukazał się numer okazowy *Prawdziwego Ewangelika Polskiego* w nakładzie 3.000 egzemplarzy. Redaktorem pisma został pastor Friedrich August Benjamin Möller⁴⁰, który pisał, iż pismo ukazywać się będzie w Jansborku od 1 lipca jako tygodnik. Pismo było wynikiem starań Gąsiorowskiego, by wydawać czasopismo w języku polskim. W latach 1859-1860 ukazało się 49 numerów tego pisma. Dnia 5 marca 1859 r. ukazał się okazowy numer „Zaradnego Gospodarza Wiejskiego” z podtytułem: *Pismo miesięczne dla ludu, poświęcone rolnictwu, przemysłowi i nauce, przy pomocy kilku członków Johannsburgskiego [piskiego] obwodowego Towarzystwa gospodarczo-rolniczego, oraz czł[onków] Centralnego Tow[arzystwa] gosp[odarczo]-roln[icznego] dla Litwy i Mazurów wydawany przez Antoniego Gąsiorowskiego, rzeczywist[ego] czł[onka] t[ego] Tow[arzystwa]*⁴¹. W dniu 1 sierpnia ukazał się numer okazowy pisma w języku niemieckim „Der Deutsche Wächter in Nord-Ost. Organ zur Beleuchtung der slavischen Literatur, der panslavischen wie überhaupt aller deutschfeindlichen Bestrebungen”, w nakładzie 3.000. egzemplarzy. Od 1 października pismo miało ukazywać się jako tygodnik. W marcu 1860 r. ukazał się

³⁹ Tamże s. 16: *Psalterz Dawidów Jana Kochanowskiego. Podług Przemyślskiego wydania Kazimierza Józefa Turowskiego podał do druku Antoni Gąsiorowski. Jansbork <na Mazurach>. Druk i nakład A. Gąsiorowskiego. 1859. 8 ss. 216, got. Cena: 7½ Sgr., z oprawą 10 Sgr.*

⁴⁰ Möller (Moeller) Friedrich August Benjamin (1810-1876) – pastor ewangelicki, redaktor i wydawca.

⁴¹ Chojnacki, *Wydawnictwo i drukarnia Antoniego Gąsiorowskiego na Mazurach*, s. 60.

drugi numer periodyku w nowym formacie i z nowym podtytułem „Ein politisch – historisch – kritisches Volksbuch auf das Jahr 1860 zur belehrenden Unterhaltung für Jedermann”. Odtąd pismo miało ukazywać się co 6 tygodni w 40 stronicowych zeszytach. Zawierało m.in. obraźliwy artykuł o paskarzach, którym poczuli się dotknięci kupcy z Pizsa; sprawili oni zajęcie numeru przez prokuratora i prawdopodobnie na tym drugim numerze zaniechano wydawanie pisma. Z powodu bardzo niskiej sprzedaży „Prawdziwego Ewangelika Polskiego”, A. Gašiorowski 22 czerwca 1860 r. zakończył wydawanie tego pisma.

Antoni Gašiorowski w dniu 26 sierpnia 1860 roku otrzymał świadectwo moralności, wystawione przez miejscowego starostę i burmistrza, które uchroniło go najprawdopodobniej przed śledztwem z powodu wykrycia odbywającego się przemytu druków patriotycznych do zaboru rosyjskiego. Odbiło się to niekorzystnie na jego sytuacji finansowej, gdyż utracił główny rynek zbytu na wydawnictwa katolickie. Swoje druki przemycił na ziemię polskie, za pośrednictwem żydowskich drukarzy i introligatorów działających po rosyjskiej stronie granicy. W swojej drukarni zatrudniał w charakterze uczniów zecerskich przeważnie polskich Żydów, którzy przechodzili 5-letnią naukę zawodu. Bliskie stosunki łączyły go z drukarzem Chaimem Lejbem Oleschke z Tykocina, który prawdopodobnie pośredniczył w przemycie tajnych wydawnictw do Królestwa Polskiego. *Gwiazdka Cieszyńska* nr 10 z 5 marca 1864 r. donosiła, że Gašiorowski sam zadenuncjował rządowi rosyjskiemu osoby biorące udział w przemycie tajnych wydawnictw. Jednakże prawdziwymi autorami donosu okazali się kupcy z Pizsa, których Gašiorowski opisał w swoim artykule jako paskarzy, a także konkurencyjny drukarz George Stein. Zadenuncjowanym udało się zbiec przez granicę do Gašiorowskiego, który zatrudnił ich jako zecerów, a dla Ch. Oleschki uzyskał naturalizację.

Gdy drukarnia znalazła się w złej sytuacji finansowej A. Gašiorowski zaczął współpracować ze starowierem⁴² Konstantynem Gołubowem. Rozpoczął wów-

⁴² Staroobrzędowcy, starowierzy, starowiercy, filiponi, raskolnicy – odłam Rosyjskiej Cerkwii Prawosławnej. Nie uznawali oni reformy liturgicznej patriarchy Nikona z lat 1652-1656. Przywódcami staroobrzędowców stali się: Awwakum Pietrow, diakon Fiodor oraz mnisi Monasteru Sołowieckiego. Od połowy lat 50. XVII wieku staroobrzędowcy zaczęli zakładać w trudno dostępnych miejscach własne kolonie. Rozrzuceni po olbrzymim terytorium i żyjący w odizolowanych grupach, wytworzyli wiele odłamów. Najważniejsze z nich to: popowcy i bezpopowcy. Starowierzy w Polsce to bezpopowcy. Odłam ten nigdy nie wytworzył hierarchii kościelnej i nie uznał innych sakramentów oprócz chrztu. W 1667 r. Sobór Moskiewski uznał stare obrzędy za herezję. Rozpoczęły się wówczas masowe prześladowania starowierów przez władze cesarskie i Cerkiew Prawosławną. Starowiercy emigrowali na krańce Imperium Rosyjskiego i poza jego granice. Część z nich przybyła do Prus. Prawo osiedlania się nadał im w 1825 r. król pruski Fryderyk Wilhelm III. Pierwsi starowiercy na Mazury przybyli w 1830 r. i założyli wieś Wojnowo. W Wojnowie (Eckerdorf) znajdują się dwie świątynie prawosławne. Jedna z nich stoi przy wjeździe do wsi od strony Ukty, a molenna, czyli dom modlitwy znajduje się w zespole klasztornym z XIX wieku. W molennie nie ma prezbiterium, ołtarza, zaś modlitw nie prowadzi pop, lecz nastawnik – świecki przywódca wspólnoty, któremu przysługuje prawo udzielania chrztu i ślubu, wysłuchania spowiedzi, odprawienia pogrzebu. Początkowo był to monastyr męski, jednak od 1885 r. stał się klasztorem żeńskim. Przed I wojną światową w klasztorze mieszkało 65 osób. Po 1918 r. liczba staroobrzędowców zaczęła się zmniejszać wskutek przechodzenia coraz większej liczby wiernych na prawosławie. Po zawarciu unii

czas druk książek czcionkami cyrylicy. I tak na krótko pojawiła się firma *Słowiańska Typografia Jogannisburg*, która tłoczyła książki religijne dla starowierców. Oprócz książek wydano dla nich trzy numery czasopisma *Istina* (Prawda) – styczeń i czerwiec 1863 r. i kwiecień 1864 r.⁴³ Owa Piska Drukarnia Słowiańska faktycznie była własnością klasztoru w Wojnowie, później Gołubowa, choć formalnie należała do A. Gąsiorowskiego. Jej publikacje trafiały również do Rosji.

W lutym 1863 r. A. Gąsiorowski założył w Pieszku Chrześcijańsko-Patriotyczny Związek „Friedrichschre” będący oddziałem berlińskiego Zjednoczenia Patriotycznego, którego głównym zadaniem była walka z prądami materialistycznymi i demokratycznymi. Organem tego związku miało być pismo „Vorwärts mit Gott für König und Vaterland”. Antoni Gąsiorowski swoich przeciwników politycznych zwalczał nie przebierając w środkach. Dnia 15 sierpnia wysłał Bismarckowi doniesienie, że burmistrz Pieszki i niektórzy obywatele byli pod względem politycznym niepewni. Z powodu drukowania krytycznych artykułów prasowych, Gąsiorowski miał szereg procesów sądowych o obrazę, które zwykle przygrywał. W samym tylko 1863 r. skazano go na areszt za obrazę obszarnika Lubińskiego i nauczyciela Hardta; za fałszywe oskarżenie swego pracownika Ginsburga skazano go w pierwszej instancji na utratę koncesji drukarni i areszt. Wyrok ten anulowano po apelacji. Procesy te odbijały się niekorzystnie na sytuacji materialnej licznej rodziny A. Gąsiorowskiego. W dniu 14 października 1863 r., z polecenia sejmiku powiatowego, Gąsiorowskiemu cofnięto pozwolenie na wydawanie „Johannisburger Kreisblatt”.

Nawiązując do tradycji „Kurka Mazurskiego” Gąsiorowski planował wydawać od 1864 r. „patriotyczny niemiecko-polski tygodnik powiatowy” o wydźwięku konserwatywnym i antydemokratycznym: „Vorwärts mit Gott für König und Vaterland” (Naprzód z Bogiem za Króla i Ojczyznę). Powołano nawet dziesięcioosobowy komitet, ze starostą na czele, do wydawania pisma, lecz demokraci uniemożliwili mu realizację tych starań.

W 1862 r. większość wydawnictw – z kalendarzem włącznie – przejęła od Gąsiorowskiego drukarnia E. Lambecka w Toruniu. Natomiast w 1866 r. wydawnictwo i drukarnia w Johannsburgu stały się własnością Lambecka. W 1867 r. posiadała ona jeszcze dwie prasy: pośpieszną i ręczną oraz zatrudniała pięciu robotników, lecz głównie zajmowała się wydawaniem druków akcydensowych.

---

z Cerkwią Prawosławną, zezwolono starowiercom na kontynuowanie dawnych obrzędów. Wyznanie to przed wojną oficjalnie zostało uznane przez państwo polskie jako Wschodni Kościół Starobrzędowy w Polsce. Po zakończeniu II wojny światowej liczba starowierców na Mazurach zaczęła systematycznie spadać. Znaczna część z nich w latach 70. XX wieku zdecydowała się na wyjazd do Niemiec. Ostatnia mniszka z wojnowskiego klasztoru Fima Kuschmierz, zmarła w 2006 r.

⁴³ *Istina* tylko w pierwszym numerze ze stycznia 1863 r. zawierała informację, że wydrukowano ją w „Jogannisburg, w typografii A. Gonsierowskiego”. *Istinu* drukowano na papierze bez znaków wodnych, w formacie 23×18 cm. Objętość każdego obejmowała 8 stron. Paginacja stron oznaczona była cyframi arabskimi. Druk był dwułamowy. Szpalty rozdzielano pionową linią ciągłą. Pismo było drukowane czcionką cyrylicą (10 punktów). Tytuły artykułów wyróżniano grubą czcionką 18 punktową.

Ostatnią pozycją książkową wydaną przez A. Gąsiorowskiego był statystyczny opis powiatu piskiego opracowany przez landrata Hippela w języku niemieckim, natomiast ostatnim z druków polskich była książka B. Schmolkego *Bogu poświęcony klejnot złoty dla ludzi Boga Ojca i Ducha świętego chwalcących* z 1865 r.

Księgarnia i drukarnia E. Lambecka w Toruniu zakupiła w 1869 r. resztę nakładu, jak wskazuje na to katalog wydawniczy *Verlags-Katalog von Ernst Lambeck: Verlags-Buchhandlung in Thorn vom 15. Mai 1840 bis 15. Mai 1890*; Thorn 1890. Jeszcze po 1890 r. ukazywały się polsko-niemieckie druki akcydensowe z adnotacją: *Formular Lager von A. Gonschorowski, Johannisburg Opr.*, co może dowodzić, że drukarnia znajdowała się wciąż w rękach jego spadkobierców. Na budynku byłej drukarni Gąsiorowskiego w Johannisburgu około 1900 r. pojawił się szyld: Buchdruckerei A. Gonschorowski, Inhaber Karl Beermann⁴⁴.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania

- Barke Hugon, Kazimierz Jaroszyk, *Walka o Mazowsze Pruskie*, Poznań 1931.
- Chojnacki Wojciech, Chojnacki Władysław, *Bibliografia kalendarzy wydanych w języku polskim poza granicami Polski od roku 1716 (Mazury, Śląsk, Górny i Dolny oraz Śląsk Cieszyński)*, Wrocław 1986.
- Chojnacki Władysław, *Bibliografia polskich druków ewangelickich Ziem Zachodnich i Północnych 1530-1959*, Warszawa 1966.
- Chojnacki Władysław, *Szkice z dziejów polskiej kultury na Mazurach i Warmii*, Olsztyn 1983.
- Chojnacki Władysław, *Uzupełnienie do wykazu polskich druków na Warmii ks. J. Obląka*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1 (1957) s. 85-96.
- Chojnacki Władysław, *Wydawnictwo i drukarnia Antoniego Gąsiorowskiego na Mazurach*, „Rocznik Olsztyński”, 2 (1959) s. 47-80.
- Estreicher Karol, *Bibliografia XIX wieku*, II wydanie tom 2, Kraków 1874, s. 79-82.
- Iwaniec Eugeniusz, *Droga Konstantyna Gołubowa od starowierstwa do prawosławia: karty z dziejów duchowości rosyjskiej w drugiej połowie XIX wieku*, Białystok, 2001.
- Jasiński Grzegorz, *Kościół ewangelicki na Mazurach w XIX wieku (1817-1914)*, Olsztyn 2003.
- Jasiński Grzegorz, *Mazury w drugiej połowie XIX wieku: kształtowanie się świadomości narodowej*, Olsztyn 1994.
- Jasiński Janusz, *Kościół katolicki i ewangelicki oraz inne związki wyznaniowe*, w: *Historia Pomorza*, t. III, cz. 2, red. Gerard Labuda, Poznań 1996, s. 87-88.
- Jasiński Janusz, *Między Prusami a Polską: rozprawy i szkice z dziejów Warmii i Mazur w XVIII-XX wieku*, Olsztyn 2003.
- Jasiński Janusz, *Poczucie regalistyczne, wyznaniowe i językowo-etniczne Mazurów w XIX wieku (do 1870 roku)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 3-4 (1985) s. 264-277.

⁴⁴ Jego oficyna około roku 1900 wydała ścienną mapę powiatu piskiego na płóciennym podkładzie w skali 1:50 000. Karl Beermann w latach 1915-1916 był wydawcą piskich pierwszoplanowych widokówek. Do lat 30. XX wieku zajmował się introligatorstwem i drukowaniem książek.

- Jasiński Janusz, *Wiosna Ludów. Polska praca organiczna*, w: *Historia Pomorza*, t. 3 cz. 2, red. Gerard Labuda, Poznań 2001, s. 345-348.
- Jasiński Janusz, *Wykaz czasopism i kalendarzy polskich na Mazurach i Warmii z lat 1718-1939 znajdujących się w bibliotekach krajowych i zagranicznych*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 2 (1961) s. 281-286.
- Kamionkova Janina, *Życie literackie w Polsce w pierwszej połowie XIX w.*, Warszawa 1970.
- Kętrzyński Wojciech, *O Mazurach*, Olsztyn 1988.
- Kowalczyk Ryszard, *Prasa lokalna w Polsce*, Poznań 2000.
- Mazury i Warmia 1800-1870: wybór źródeł*, oprac. Władysław Chojnacki, Wrocław 1959, s. 253-254.
- Obitz Kurt, *Dzieje ludu mazurskiego*, Dąbrówno 2007.
- Oldenberg Friedrich Salomo *Przyczynki do poznania Mazur*, Warszawa 2000.
- Oracki Tadeusz, *Rozmówiłbym kamień...: z dziejów literatury ludowej oraz piśmiennictwa regionalnego Warmii i Mazur w XIX i XX wieku*, Warszawa 1976.
- Rietz Henryk, *Kultura umysłowa*, w: *Historia Pomorza*, t. 3 (1815-1850), cz. 3. *Kultura artystyczna i umysłowa*, red. Gerard Labuda, Poznań 2001, s. 48-62.
- Rondomańska Zenona, *Polska pieśń religijna na Warmii w latach 1795-1939*, Olsztyn 2002.
- Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 2 G-K, red. Zbigniew Nowak, Gdańsk 1994, s. 27-28.
- Słownik Biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla*: <http://www.genpol.com/module-subjects-viewpage-pageid-153.html>. (dostęp: 30.03.2018).
- Słownik pracowników książki polskiej*, red. Irena Treichel, Warszawa-Łódź 1972, s. 247.
- Sobczak Jacek, *Dzieje prawa prasowego na ziemiach polskich*, Poznań 2009.
- Sukertowa-Biedrawina Emilia, *Karty z dziejów Mazur*, Olsztyn 1961.
- Szeląg Zdzisław, *Literatura zabroniona 1832-1862: zjawisko – rynek – rozpowszechnianie*, Kielce 1989.
- Toeppen Max, *Historia Mazur*, Olsztyn 1995.
- Wańkiewicz Melchior, *Na tropach Smętka*, Kraków 1974.
- Woźniczka-Paruzel Bronisława, *Polski ruch wydawniczy w Prusach Zachodnich 1848-1914: próba syntezy*, Toruń 1993.

Prasa

- „Gwiazdka Cieszyńska”, nr 10, 5 marzec 1864, s. 80.
- „Przegląd Poznański”, rok 15, 1859 s. 157.

**ANTONI GAŚSIOROWSKI – DRUKARZ I WYDAWCA Z JOHANNISBURGA
W PRUSACH WSCHODNICH****Streszczenie**

W XIX wieku w Europie nastąpił gwałtowny rozwój piśmiennictwa. Książki i czasopisma stały się bardziej dostępne i docierały nie tylko do wyższych sfer społeczeństwa, lecz także do ludności mniej zamożnej. Zaczęły powstawać nowe drukarnie, również na terenie Prus, np. w Poznaniu oficyna wydawnicza Walentego Stefańskiego czy w Toruniu drukarnia Ernsta Lambecka. W oficynach tych sztuki drukowania i drzeworytnictwa uczył się Antoni Gaśsiorowski. Własną drukarnię założył w Brodnicy w roku 1847, ale już w 1848 r. przeniósł ją na Mazury do Szczytna (Ortelsburg), a rok później do Pisz (Johannisburg). W Szczytnie zaczął drukować dwujęzyczny tygodnik „Kurek Mazurski” – „Der Masurische Hahn”, którego wydawanie kontynuował w Johannisburgu. Oficyna Gaśsiorowskiego była jedną z bardziej prężnych drukarni w Prusach Wschodnich, w której powstawało wiele czasopism. Jednak większość z nich kończyła swój żywot na numerze okazowym, np. „Ewangelicki Tygodnik Gminny” czy „Gospodarz Mazurski”. Oprócz tygodników Antoni Gaśsiorowski wydawał również książki w języku polskim i niemieckim, głównie o tematyce religijnej, podręczniki szkolne oraz kalendarze. W latach 60. XIX wieku spod pras jego drukarni wyszły również pisma tłoczone czcionkami cyryliczycznymi przeznaczone dla staroobrzędowców. Oficyna Gaśsiorowskiego działała w Johannisburgu do roku 1866. Jednak już od 1862 r. większość wydawnictw – włącznie z kalendarzem – zaczęła przejmować od Gaśsiorowskiego księgarnia i drukarnia Ernsta Lambecka w Toruniu. Ostatnim z druków polskich – wydanych przez Antoniego Gaśsiorowskiego w roku 1865 – była książka B. Schmolkego *Bogu poświęcony klejnot złoty dla ludzi Boga Ojca i Duchy Świętego chwalaących*.

Słowa kluczowe: „Kurek Mazurski”; Prusy Wschodnie; staroobrzędowcy; kalendarz; Mazury; Antoni Gaśsiorowski

**ANTONI GAŚSIOROWSKI – A PRINTER AND PUBLISHER
FROM JOHANNISBURG IN EAST PRUSSIA****Summary**

In the 19th century, writing underwent a rapid development. Books and magazines were widely available, not only among high society but also among the people who were less wealthy. New printing houses were established, also in Prussia, such as Walenty Stefański's printing house in Poznań and Ernst Lambeck's printing house in Toruń. Antoni Gaśsiorowski learnt the art of printing and making woodcuts in the above-mentioned places. He set up his own printing house in Brodnica in 1847, but he transferred it to Masuria to Szczytno (Ortelsburg) in 1848, and a year later to Pisz (Johannisburg). In Szczytno he started printing the bilingual weekly “Kurek Mazurski” – “Der Masurische”

Hahn, which he continued to publish in Johannisburg. Gąsiorowski's printing house was one of the most active printing houses in East Prussia, in which a number of magazines were published. However, most of them were discontinued after releasing the first issue, for instance, *Ewangelicki Tygodnik Gminny* or *Gospodarz Mazurski*. Apart from weeklies, Antoni Gąsiorowski published Polish and German books, particularly religious ones, course books and calendars. In the 1860s, his printing press also released the texts written in Cyrillic intended for the Old Believers. Gąsiorowski's printing house operated in Johannisburg until 1866. Nevertheless, from 1862 onwards, most publications – including the calendar – were taken over by the library and printing house of Ernst Lambeck in Toruń. The last Polish print published by Antoni Gąsiorowski was the book by B. Schmolke 'The Gold Jewel Dedicated to God Intended for People Worshipping God the Father and the Holy Spirit'. It was released in 1865.

Keywords: „Kurek Mazurski”; East Prussia; the Old Believers; a calendar; Masuria; Antoni Gąsiorowski